

איראן הראשונה, איראן השנייה והפוטנציאל לשינוי פוליטי

7 באוגוסט, 2023 | רז צימט

בשבועות האחרונים התנהל ברפובליקה האסלאמית שיח ציבורי ער סביב השתתפותם של אזרחים רבים בטקסים דתיים שיעים ומשמעותה למעמד הדת בחברה האיראנית. שיח זה מתקיים על רקע מגמות עומק בעשורים האחרונים באיראן וביניהן חילון מואץ, שחיקה במעמד של אנשי הדת, התמערבות ומודרניזציה. חרף מגמות אלה, אין משמעותן בהכרח שהציבור האיראני הופך חילוני במשמעות המוכרת במערב או מוכן להתגייס לפעולה אקטיבית לשינוי פוליטי מהפכני. מן הצד האחר, אין לראות בגילויים של אמונה דתית משום תמיכה במדיניות המשטר או מחויבות לעקרונות היסוד של הרפובליקה האסלאמית. התייחסות כוללת ומכלילה לחברה האיראנית, שאינה מכירה במורכבותה וברבגוניותה, עלולה להקשות על המאמצים לגייס את תמיכת 'הרוב הדומם' בשינוי פוליטי. התבססות בלעדית על קבוצות וארגונים חילוניים ופרו-מערביים החותרים לשינוי מהפכני עלולה להוביל להערכות שגויות ופשטניות המושפעות ממשאלות לב ולהקשות על המאמצים לכוון קואליציה נרחבת של מגזרים בעלי השקפות שונות ואף מנוגדות, שתחתור לשינוי פוליטי.

ב-7 ביולי 2023 צוין באיראן חג ע'דיר. לפי אמונתם של השיעים, ביום ה-18 לחודש האחרון בלוח השנה המוסלמי בשנת 632 לספירה נשא הנביא מוחמד דרשה בנווה המדבר ע'דיר ח'ום שבין מכה לאל-מדינה, ובה הכריז על עלי בן אבי-טאלב כעל יורשו. בטקסים, שאורגנו בחסות השלטונות ברחבי המדינה, השתתפו על פי הערכות שונות מיליוני בני אדם. האירוע המשמעותי ביותר נערך בטהראן, שבה יצאה תהלוכה לאורך עשרה קילומטרים מכיכר אימאם חוסין לכיכר אזאדי. תהלוכות החג עוררו שיח ציבורי ער סביב משמעותה של ההשתתפות העממית בטקסים הדתיים ביחס למעמד הדת בחברה האיראנית. תומכי המשטר במחנה השמרני הציגו את אירועי היום כביטוי נוסף לדתיות העמוקה והנרחבת המאפיינת את החברה וכעדות לכך שאין בסיס לטענות בנוגע למגמות החילון ברפובליקה האסלאמית. לעומתם, מבקרי המשטר טענו כי ההשתתפות האזרחים בתהלוכות היום אינה מעידה על מידת הדתיות בחברה ועל אחת כמה וכמה על התמיכה הציבורית במשטר ובמדיניותו.

כך, למשל, היומון השמרני *וטן אמרוז טען* כי ההשתתפותם של מיליוני אזרחים בתהלוכות ע'דיר מפריכה את טענתם של מתנגדי המשטר מבית ומחוץ כי הציבור האיראני, ובמיוחד הדור

הצעיר, מתרחק מהדת. נוכחותם ההמונית של שכבות חברתיות מגוונות בטקסים דתיים מעידה על עומק השפעתה של הדת בחברה ועל תרומתה לחיזוק האחדות הלאומית חרף מאמציהם של אויבי איראן לפגוע במסורות הדתיות ולערער את האחדות הפנימית. העיתון הממסדי [כיהאן ג'רס](#), אף הוא, כי טקסי ע'דיר הוכיחו שהנטייה לדת הולכת ומתעצמת וכי הטענות מצד אויבי המהפכה כי הדת באיראן נמצאת בתהליך שקיעה וכי הציבור הולך ומואס בדת אינן עולות בקנה אחד עם העדויות בשטח. השתתפות הציבור באירועים דתיים, כגון העלייה לרגל למקומות הקדושים לשיעה, טקסי ליל הגורל (*לילת אל-קדר*) בסוף חודש הרמדאן וימי הציון למותם של האימאמים השיעים, מעידה על כך שאין כל ירידה במעמדה של הדת. העיתון מתח ביקורת על הימנעותם של רוב אמצעי התקשורת המזוהים עם הזרם הרפורמיסטי מסיקור טקסי ע'דיר וטען כי המשתתפים בתהלוכות הדתיות הם המייצגים את קולו האמיתי של העם האיראני.

לעומת זאת, מבקרי המשטר במחנה הרפורמיסטי-פרגמטי טענו כי תהלוכות ע'דיר אורגנו בידי השלטונות במימון ממשלתי וכי מדובר בניצול לרעה של כספי ציבור, שרק מגביר את הפוליטיזציה של הדת ופוגע בכך במעמדה. המבקרים ייחסו את הנוכחות הרבה בטקסים הדתיים לעובדה שלמשתתפים בתהלוכות החג הוצעו מגוון מוצרים והטבות בחינם. היומון הרפורמיסטי [אעתמאד דיווח](#) כי לאורך מסלול התהלוכה בטהראן הוצבו דוכנים לחלוקת מזון, ממתקים וצעצועים וכן הוצעו שירותי רפואה, חינוך וייעוץ משפטי בחינם לנזקקים. הדיווח נועד להדגיש כי רבים מהאזרחים שהשתתפו בתהלוכה לא עשו זאת מטעמים דתיים אלא משיקולי תועלת אישית. גם האתר החדשותי *ח'בר אונליין ג'רס* כי רוב המשתתפים בתהלוכות לא הפגינו את אמונתם הדתית במהלך הטקסים וכי לא ניתן לפרש את השתתפותם בהם כביטוי לעוצמת האמונה הדתית בחברה. תגובות דומות התפרסמו גם לאחר תהלוכות ע'דיר שאורגנו בידי השלטונות בשנה שעברה. במאמר בעיתון הרפורמיסטי *הם-מיהן נכתב* אז, כי הממשלה מארגנת את הטקסים הדתיים ממניעים פוליטיים וכדי להוכיח שהציבור הוא דתי. העיתון תהה מדוע מדירים האזרחים את רגליהם מתפילות יום השישי במסגדים, שרבים מהם עומדים ריקים, אם הציבור אכן דתי כפי שטוענים השלטונות.

מגמות עומק בחברה האיראנית

השיח הציבורי סביב תהלוכות יום ע'דיר מתקיים על רקע מגמות עומק המתרחשות בחברה האיראנית בעשורים האחרונים, ובכלל זה [תהליך חילון](#) מואץ ושחיקה [במעמדם של אנשי הדת](#). אין ספק כי הפוליטיזציה המופרזת של הדת באיראן, כישלונם של המשטר לפתור את המצוקות הכלכליות והחברתיות של אזרחי המדינה והשחיתות הנרחבת צמצמו את תמיכתן של שכבות נרחבות של הציבור במשטר המהפכני, וחשוב מכך, החלישו את כוח המשיכה של הדת בעיני ההמונים. סקרי דעת קהל מצביעים על שינוי מתמשך בהתנהגותם הדתית של אזרחי איראן ובמידת השמרנות הדתית שלהם. כך, למשל, [סקר](#) של מכון הסקרים האיראני ISPA בשנת 2020 הצביע על כי 47.4 אחוזים מאזרחי טהראן אינם צמים בחודש הרמדאן. התרחקות

הציבור מהדת ניכרת היטב באי-הקפדה על קוד הלבוש האסלאמי, במיוחד ביחס לקיום חובת עטיית הרעלה על ידי נשים, ובהדרת רגלי הציבור מהמסגדים. [מחקר](#) שנערך על ידי מרכז המחקרים של המג'לס בקיץ 2018 העלה כי 70 אחוזים מהנשים אינן מקפידות על לבוש הרעלה בהתאם לציווי ההלכתי. בין 10 ל-15 אחוזים מהנשים לא הקפידו כלל על לבוש הרעלה ורק 13 אחוזים מהן שמרו בקפדנות על חובת עטיית הרעלה.

במקביל לתהליך החילון, ניכרת ירידה מתמשכת במעמדם של אנשי הדת באיראן, בין היתר משום שהם מזוהים עם המשטר האסלאמי ועוולותיו. גם מעמדם הכלכלי הטוב יחסית של חלק מאנשי הדת והימנעותם מקשר הדוק ושוטף עם האזרחים מרחיק אותם מהאזרחים הפשוטים. לשחיקת מעמדם של אנשי הדת תרמו גם מאמצי המשטר להשליט את מרותו על הממסד הדתי הלאומי. תהליך הפוליטיזציה של הממסד הדתי פגע משמעותית בעצמאותו, הפך אותו תלוי לחלוטין בתמיכת השלטונות והביא לירידה משמעותית במעמדו. מגמות אלה אינן נעלמות מעיניהם של אנשי הדת עצמם. [בריאיון](#) ליומון *הם-מיהן* אמר לאחרונה איש הדת הרפורמיסטי, רסול מונתח'ב-ניא, כי לא ניתן להכחיש שצעירים רבים התרחקו מהאסלאם ומאנשי הדת. הוא ציין כי במשך מאות שנים ראו אנשי הדת את שליחותם בהפצת הדת ובהיותם דוגמא אישית ולא במעורבות בענייני השלטון. לאחר המהפכה האסלאמית (1979) החלו אנשי הדת להתערב בניהול ענייני המדינה וליטול חלק פעיל במוסדותיה והתפתחות זו אינה משרתת את האינטרסים שלהם ושל דת האסלאם. אין להם הכישורים הנדרשים לשם כך, בעיות המדינה נזקפות לחובתם והם נאלצים להתרחק משליחותם הדתית והחברתית לטובת מחויבויותיהם השלטוניות. בעוד שלפני המהפכה אנשי הדת ניצבו לצד האזרחים, חלקם רואים עצמם כיום כניצבים מעליהם.

תהליכים אלה מתקשרים למגמות ההתמערבות והמודרניזציה בחברה האיראנית. החשיפה הגוברת למערב ולמודרניזציה הביאה לאימוץ אורח חיים מערבי, בעיקר בקרב הצעירים המתרחקים מערכי המהפכה ומאמצים אורח חיים מתירני יותר. אף כי בעצם הנכונות לאמץ את הטכנולוגיה המערבית ואת תרבות הצריכה אין בהכרח כדי לקדם שינוי ערכי ואידאולוגי, הרי שהחשיפה לתרבות המערב תורמת לעתים לאימוץ גישות ליברליות יותר. צעירים רבים מבקשים למרוד בחוקי המשטר האסלאמי, בעיקר במרחב הפרטי, למשל באמצעות צריכת מוצרים מהמערב ותרבות מערבית, ומקיימים מסיבות מחתרניות הרחק מעיני השלטונות. תהליכים אלה אפיינו בעבר שכבה מצומצמת יחסית בחברה האיראנית, במיוחד צעירים בני המעמד הבינוני והעליון בערים המרכזיות. אלא שתהליכי עיור, הופעתם של אמצעי התקשורת החדשים (אינטרנט וטלפונים סלולריים) והתרחבות התחבורה הציבורית בתוך הערים המרכזיות ובין הערים הביאו להתרחבות תהליכים אלה. כפי שהראתה [האשמי](#) במחקרה, תרבות הצריכה התפשטה החל משנות ה-90 גם בקרב המעמדות הנמוכים בחברה ופעילויות תרבות ופנאי, שהיו בעבר נחלתה של אליטה מצומצמת, התרחבו גם לאזורים נחשלים בתוך הערים, למשל לדרום טהראן, ולכפרים. אף על פי שהחלוקה הגיאוגרפית על בסיס מעמד סוציו-אקונומי עודנה קיימת, מואצת זמינותם של חידושים מערביים לשכבות נרחבות יותר.

על משמעותם של חילון ודתיות ברפובליקה האסלאמית

למרות הנאמר לעיל, אין משמעותם של תהליכי עומק חברתיים אלה כי הציבור האיראני הופך חילוני במשמעות המוכרת במערב. החוקרים יוסף עלי-אבאזרי, עבאס ואריג' כאזמי ומהדי פרנ'י [הצביעו](#) על כך שרוב הציבור נותר דתי, אך מתרחק מהמסד הדתי. לטענתם, לא ניתן לדבר על 'מותה של הדת' באיראן, מכיוון שזו ממשיכה למלא תפקיד מרכזי בחיי היומיום ועדיין נודעת חשיבות רבה לסמלים דתיים, להוראה הדתית ולמוסדות הדת. החילון אינו בא לידי ביטוי בהכרח בהיחלשות האמונה הדתית והתודעה הדתית כי אם באובדן הסמכותיות של מוסדות הדת ואנשי הדת. אף על פי שהחברה האיראנית ממשיכה להתאפיין במידה רבה של דתיות, הרי שגם אזרחים דתיים מגלים נכונות פחותה ליטול חלק בפעולות דתיות הנושאות אופי קהילתי, כגון תפילה בציבור. חיזוק חלקי להערכת החוקרים ניתן למצוא בשורת סקרים שנערכו בשנים האחרונות על ידי מכון ISPA אשר בדקו את יחס הציבור כלפי סוגיות דתיות. סקרים אלה מצביעים על כך כי רוב מוחלט בציבור האיראני (שרובו ככולו מוסלמי) ממשיך לדבוק בעקרונות הדת. [בסקר](#) שנערך ב-2016 השיבו למעלה מ-75 אחוזים מהנשאלים שהם מרגישים קרובים או קרובים מאוד לאלוהים, לעומת 63 אחוזים שהשיבו בחיוב לשאלה זו בשנת 2009. גם יחס הציבור כלפי פגיעה בכבודם של קודשי האסלאם לא השתנה באופן משמעותי. ב-2016 הביעו 85 אחוזים מהנשאלים יחס של שנאה כלפי מי שפוגע בכבודו של הנביא מוחמד (לעומת 91.4 אחוזים בשנת 2009) ו-86 אחוזים הביעו שנאה כלפי מי שפוגע בקוראן (לעומת 94.5 אחוזים בשנת 2009). סקר, [שערך המכון](#) בתקופת הקורונה, העלה ש-47 אחוזים מהנשאלים ציינו שחשיבות הדת ואלוהים גברה אצלם בעקבות התפרצות המגפה. 48.4 אחוזים השיבו שלא חל שינוי בעניין זה ו-3.5 אחוזים בלבד השיבו שמעמדם של אלוהים והדת נפגע בעיניהם בעקבות המגפה. ניכר אפוא שאיראנים רבים ממשיכים לפנות לדת, במיוחד בזמנים קשים, ועדיין רואים בה מקור להגנה, למשל מפני מחלה. הדת גם מספקת עבורם תחושה של זהות קולקטיבית החיונית במצבי חירום.

העובדה שחלק ניכר מהציבור עדיין מזהה עצמו כאמוני עשויה להסביר חלק מהביקורת ביחס לגילויים קיצוניים של התנגדות לדת ואף לאנשי דת. אחד מביטוייה של תנועת המחאה, שפרצה בעקבות מותה הטראגי של הצעירה מהסא אמיני בספטמבר 2022, הוא [הפלתם של טורבנים](#) מראשיהם של אנשי דת במרחב הציבורי על ידי צעירים. התרחבות התופעה עוררה ויכוח בקרב גולשים ברשתות החברתיות. רבים מהגולשים הביעו בה תמיכה והציגו אותה כחלק מהמחאה הכוללת נגד המשטר וכביטוי להתנגדות הגוברת כלפי אנשי הדת השולטים ברפובליקה האסלאמית. לעומתם, גולשים אחרים טענו כי יש להבחין בין מחאה לגיטימית כלפי המשטר להפגנת חוסר כבוד כלפי כלל אנשי הדת. כך, למשל, אחד הגולשים ציין בתגובה לסרטון המתעד זריקת טורבן על ידי צעירים בטהראן, כי הדבר אינו מקובל ומשקף חוסר כבוד כלפי לבוש דתי וכי בהתנהגות כזו יש ביטוי לאסלאמופוביה ולא לחופש. גולש אחר הביע אף הוא הסתייגות מהתופעה וכתב כי תנועת המחאה צריכה להרחיק מעצמה את השוליים הקיצוניים ולקרב אליה את כולם. ביקורת נשמעה גם מצד הפעיל הפוליטי הרפורמיסטי, סעיד

שריעתי, שגינה את התופעה. [בציוץ](#) בחשבון הטוויטר שלו כתב שריעתי, כי לא ראוי לשתוק נוכח הפגיעה באזרחים המסתובבים ברחוב עם לבוש אנשי דת, במיוחד לנוכח העובדה שרבים מהם תומכים בעמדות המפגינים.

אין משמעות הדבר שאלה המזהים עצמם כאמוניים או דתיים תומכים במדיניות המשטר או אף מחויבים לעקרונות היסוד של הרפובליקה האסלאמית. כך, למשל, ניתן להצביע על התנגדות למדיניות כפיית הרעלה גם מצד אזרחים שאינם מתנגדים לעצם עטיית הרעלה, ואף מצד חלק מאנשי הדת. במאי 2015 ביטא איש הדת חוג'ת אל-אסלאם מוחמד-חזא זאא'רי [התנגדות חריגה](#) לכפיית הרעלה ואף טען שהנהגת מדיניות זו לאחר המהפכה הייתה טעות שהשלטונות צריכים להודות בה ולתקנה. בריאיון לאתר חדשות איראני אמר זאא'רי שכפיית הרעלה אינה מעודדת את עטייתה ואף מביאה לתוצאה הפוכה. דבריו של איש הדת זכו לתמיכה מצד גולשים רבים, ששיבחו אותו על אומץ ליבו והסכימו עם עמדתו שהממשלה אינה צריכה להתערב בסוגיית הרעלה. אחד המגיבים באתר סיפר ששתי בנותיו מקפידות לעטות רעלה דווקא כשהן מבקרות באיחוד האמירויות הערביות, שם לא נהוגה חובת רעלה. גם להפגנות המחאה בעקבות מותה של מהסא אמיני היו שותפות [נשים עם רעלה](#) המתנגדות לכפיית בידי השלטונות.

במאמר פרשנות, שהתפרסם לאחר תהלוכות ע'דיר באתר עזר-י איראן, המזהה עם מבקרי ממשלת הנשיא אברההים ראסי, [נכתב](#) כי השתתפות הציבור בתהלוכות ע'דיר אינה מפתיעה לנוכח מעמדו המיוחד של האימאם עלי בקרב המאמינים המוסלמים והיותו מודל וסמל לצדק ולאומץ לב. עם זאת, אין בכך כל הוכחה לתמיכה בהתנהלות ממשלה זו או אחרת. רבים ממשתתפי התהלוכות מתנגדים למדיניות הממשלה, שהובילה לסנקציות ולהחרפת העוני. בנוסף על כך, בהעדר הזדמנויות רבות לבטא שמחה במרחב הציבורי, אזרחים רבים מנצלים כל הזדמנות כדי ליטול חלק באירועים חגיגיים, כדוגמת תהלוכות ע'דיר, והיה ראוי לקיים אירועים דומים גם סביב ימי ציון לאומיים ולא רק דתיים. גם איש הדת וחבר המג'לס הרפורמיסטי לשעבר, אחמד מאזני, הדגיש [בריאיון עיתונאי](#) כי גם אם יש בנוכחותם של אזרחים בטקסים דתיים ביטוי לדתיותם, הרי שאין לראות בכך משום תמיכה בהתנהלות השלטונות. הוא ציין כי ניתן לבחון עמדות פוליטיות אך ורק באמצעות בחירות חופשיות, סקרי דעת קהל או משאלי עם. הפרשן והפעיל הפוליטי השמרני נאצר אימאני [טען](#), אף הוא, שיש להבחין בין זיקה דתית להשקפה פוליטית. בהתייחסו לתהלוכות ע'דיר, אמר אימאני כי לחלק מהאזרחים המקפידים על קיום טקסים דתיים ושהינם בעלי זיקה לדת יש השגות רציניות בנוגע לאופן ניהול ענייני המדינה וכי אין להסיק מהשתתפות הציבור בטקסים לגבי מידת שביעות רצונו מהממשלה וממדיניותה.

טענותיהם של מאזני ואימאני נכונות גם לגבי השתתפות אזרחים באירועים נושאי גוון אידיאולוגי, דוגמת יום השנה למהפכה האסלאמית. תהלוכות יום המהפכה שינו במהלך השנים את אופיין והפכו מאירוע בעל צביון פוליטי ומהפכני לקרנבל צבעוני, המספק בעיקר הזדמנות

לבילוי משפחתי ביום החופשה הלאומי בירידים המוקמים לאורך הרחובות ולמפגשים חברתיים. גם הלווייתו של מפקד כוח קודס במשמרות המהפכה, קאסם סולימאני, בינואר 2020 הצליחה לגייס משתתפים רבים שאינם מזדהים בהכרח עם מדיניות המשטר. במסע ההלוויה, שנמשך ימים מספר ועבר בכמה ערים בדרך לעיר הולדתו כרמאן, השתתפו מיליוני איראנים. העומס הכבד אף הוביל לרמיסתם למוות של כמה עשרות אזרחים ולפציעתם של מאות. הסוציולוג והפעיל הפוליטי הרפורמיסטי, מוחמד-רזא ג'לאא'יפור, [תיאר את הלוויה](#) כאירוע ההמוני ביותר באיראן מזה שני עשורים. הוא הדגיש, עם זאת, כי בין המשתתפים באירוע היו גם אזרחים מהשורה שאינם מזוהים עם מחנה פוליטי כזה או אחר. חלקם אף היו מסויגים מהתנהלות משמרות המהפכה בסוגיות פנים ומדיניות חוץ, אך ביקשו להוקיר כבוד לסולימאני על רקע השתתפותו במלחמת איראן-עיראק ובמערכה נגד דאע"ש, או להביע התנגדות לחיסולו, שנתפס על ידם כביטוי לטרור מדינתי מצד ארצות הברית. ניתן למצוא ביטוי ליחס המורכב כלפי סולימאני בהשחתת תמונותיו מצד מפגינים אחרים ימים ספורים לאחר מסע הלווייתו. זאת, במחאה על הדיווחים השקריים שהפיץ המשטר אשר לנסיבות התרסקות המטוס האוקראיני ב-8 בינואר, שהופל בידי חיל האוויר של משמרות המהפכה וגרם למותם של עשרות אזרחים איראנים. לא זו אף זו, לעתים נעשה שימוש בטקסים דתיים להבעת מחאה נגד המשטר. כך, למשל, במהלך התהלוכות שהתקיימו במספר ערים ברחבי איראן במסגרת טקסי העאשורא השיעים ביולי 2023 [נשמעו קריאות](#) בגנות המשטר. גם במהלך מחאות 2009 ('המהפכה הירוקה'), שפרצו על רקע הטענות לזיוף תוצאות הבחירות לנשיאות בקיץ 2009, עשו המפגינים שימוש בימי האבלות השיעים (התאסועא והעאשורא) כדי לגייס את הציבור להפגנות תמיכה באופוזיציה.

מן הצד האחר, אין לראות בהכרח בגילויים של חילון ועוינות כלפי אנשי הדת משום נכונות להתגייס לפעולה אקטיבית לשינוי פוליטי. הפער בין מוסדות המשטר לציבור, ובייחוד הדור הצעיר, הולך ומתרחב לאורך השנים. במקביל מחריפה הביקורת נגד שלטונות הרפובליקה האסלאמית, פוחת האמון הציבורי במוסדות המדינה וגוברת תחושת הייאוש. תופעה זו ניכרת היטב בגלי המחאה העממית, שהפכו בשנים האחרונות תדירים יותר וקיצוניים בהשוואה לעבר בגילויי האלימות ובסיסמאות הנשמעות נגד עצם קיומו של שלטון אנשי הדת. עם זאת, הייאוש הגובר מוביל לעתים קרובות דווקא לאימוץ דרכים אחרות להתמודד עם המציאות, לרבות [הגירה](#), אדישות פוליטית, נטייה גוברת לבורחנות (אסקפיזם) ותופעות חברתיות קשות, כגון התאבדויות והתמכרות לסמים. יתר על כן, בקרב חלקים מהציבור האיראני עדיין ניכר חשש מפני שינוי מהפכני שיובייל לכאוס פוליטי. בראייתם של איראנים רבים, החלופה למשטר הנוכחי עלולה להיות גרועה אף יותר, למשל מלחמת אזרחים, פגיעה בלכידותה הטריטוריאלית של ארצם או השתלטות משמרות המהפכה על מוקדי הכוח במדינה במקרה של קריסת המערכת הפוליטית הנוכחית. לפיכך, חלקים בציבור האיראני מוכנים להסתפק – לפחות בטווח הקצר – בשיפור המצב הכלכלי ובצמצום מוגבל והדרגתי של מעורבות הממשלה בחיי האזרחים.

'הרוב הדומם' כמפתח לשינוי פוליטי באיראן

החברה האיראנית היא חברה מורכבת ומשתנה, אשר עוברת מאז המהפכה האסלאמית תמורות דמוגרפיות ושינויים תרבותיים מרחיקי לכת. חלקם מושפעים מתהליכים גלובליים, כגון מהפכת האינטרנט והרשתות החברתיות, וחלקם מהתפתחויות מקומיות. לתהליכי ההתמערבות, המודרניזציה והחילון יש השפעות פוליטיות מגוונות ולעתים אף מנוגדות. החשיפה למערב ולמודרניזציה מעודדת תהליכי אינדיבידואליזציה ואימוץ גישות ליברליות יותר, אך אימוץ תרבות הצריכה והפנאי מחזק לעתים את מגמת הדה-פוליטיזציה של הדור הצעיר. גם למגמות הדמוגרפיות יש השפעות פוליטיות מנוגדות. חרף מאמצי המשטר בעשור האחרון לעודד ילודה כדי למנוע את הזדקנות החברה, נמשכת באיראן מגמת צמצום הילודה. האוכלוסייה הצעירה ברובה מתרחקת מערכי המהפכה האסלאמית וקוראת תיגר על הממסד הדתי-השמרני, אך הזדקנות החברה מחזקת את ההעדפה לשינוי הדרגתי, ליציבות פוליטית ולשיפור כלכלי על פני שינוי מהפכני. כפי שטען הסוציולוג [עבאס כאזמי](#), רבים מהמבוגרים בגילאי הביניים מזדהים עם הצעירים הנוטלים חלק בהפגנות המחאה בשנים האחרונות, אך אינם יכולים להצטרף אליהם בקלות משיקולי משפחה ופרנסה.

המפתח לשינוי פוליטי באיראן נעוץ במידה רבה ביכולת לגייס את מה שכונה על ידי חמיד-רחא ג'לאא'י-פור 'הרוב הדומם'. במאמר שפרסם ביולי 2023, [העריך](#) הסוציולוג האיראני כי כ-70 אחוזים מהחברה האיראנית מהווים 'רוב דומם'. הם אינם שבעי רצון מהתנהלות השלטונות ומזדהים עם דרישותיהם האזרחיות של הצעירים, אך בה בעת מסתייגים מקריאותיהם של חוגים רדיקליים, במיוחד מחוץ לאיראן, להפלת המשטר בדרכים אלימות. בריאיון עיתונאי [טען](#) ג'לאא'י-פור כי החברה האיראנית היא 'חברה תנועתית' (ג'אמעה-י ג'נבשי) ולא 'חברה מהפכנית' (ג'אמעה-י אנקלאבי). בהתייחסו לגל המחאות האחרון אמר החוקר, כי רוב המשתתפים במחאות 2022 היו צעירים בגילאים 15-25 מקרב מעמד הביניים. הניסיון להפוך את המחאה מתנועה אזרחית לתנועה לשינוי משטר בעידוד אמצעי תקשורת מחוץ לאיראן כשל, משום שרבים באוכלוסייה סירבו לחבור לתנועה מהפכנית אלימה. חלק גדול מהציבור אינו מרוצה מהמדינה, אך בו בזמן עוין את האופוזיציה הרדיקלית המורכבת מארגונים מלוכניים או טרוריסטיים היושבים בחו"ל. לדבריו, המחאות לא עברו לשלב מהפכני והחברה האיראנית עדיין אינה נמצאת בתנאים של מצב מהפכני, בין היתר משום שהיא אינה דו-קוטבית אלא רבגונית.

ואכן, התייחסות כוללת ומכלילה לחברה האיראנית, שאינה מכירה בהטרונגניות שלה, עלולה להקשות על המאמצים לגייס את תמיכת 'הרוב הדומם' בשינוי פוליטי ברפובליקה האסלאמית. מדינת ישראל עצמה אינה מסתירה בשנים האחרונות את כוונותיה לערער את היציבות השלטונית באיראן. כך, למשל, [אישר גורם מדיני](#) בכיר באוקטובר 2021 כי במערכת הביטחון גיבשו תפיסה שלפיה לחץ מצד הציבור באיראן, שאינו נוטה לקבל בהבנה פגיעה באזרחות חייו, עשוי להשפיע על הממשל האיראני בנושא הגרעין. הדברים נאמרו על רקע מתקפת

סייבר, שגרמה תקלות ושיבושים באספקת הדלק במדינה. התורים לדלק, טען אותו גורם, יגרמו ל"צפונבונים בטהראן" ללחוץ על המשטר לסגת מתוכנית הגרעין. באפריל 2023, חודשים ספורים לאחר פרוץ גל המחאות באיראן, ביקר רזא פהלוי, בנו של השאה המודח, בישראל בהזמנת שרת המודיעין, גילה גמליאל. גם ביקור זה נתפס כביטוי לכוונותיה של ישראל לסייע לאופוזיציה האיראנית הגולה במאמציה להפיל את המשטר.

חבירה לקבוצות ולארגונים חילוניים, פרו-מערביים ופרו-ישראלים החותרים לשינוי מהפכני באיראן נראית לעתים טבעית ומובנת מאליה, אך ספק אם יש ביכולתם של חוגים כאלה לחולל את השינוי הרצוי. שינוי פוליטי באיראן תלוי במידה רבה ביכולת לכונן קואליציה נרחבת של מגזרים בעלי השקפות שונות ואף מנוגדות. אחת החולשות המרכזיות שבאו לידי ביטוי בגל המחאות האחרון היתה הימנעותם של מגזרים חברתיים וכלכליים משמעותיים, למשל פועלים בתעשיות מרכזיות ועובדים בענף השירותים, מלהצטרף למעגל המחאה שהובל בעיקר על ידי צעירים וסטודנטים באוניברסיטאות. הצבת אתגר משמעותי ליציבות המשטר מחייבת גיבוש קואליציה כלל-ארצית נרחבת, שתצליח לאחד בין קבוצות חברתיות המתמקדות בדרישה לשיפור כלכלי ולצדק חברתי, דוגמת פועלים וגמלאים, לקבוצות בעלות תודעה פוליטית גבוהה, למשל סטודנטים הנחשבים נושאי הדגל של המאבק למען חירויות פוליטיות ואזרחיות. לשם כך דרושה הכרה במורכבותה וברבגוניותה של החברה האיראנית. אבחנה בין 'המשטר' באיראן לבין 'הציבור' אינה מספקת, משום שלא ניתן להתייחס לאוכלוסיית איראן, המונה כיום למעלה מ-85 מיליון בני אדם, כהומוגנית ומונוליטית.

החברה האיראנית – בדומה לכל חברה אנושית אחרת – מורכבת מדתיים, מאמוניים ומחילוניים; מתומכי משטר, ממבקרים וממתנגדים; מסטודנטים צעירים ליברלים ומצעירים קיצונים המתנגדים למערב; מבני מעמד בינוני עירוני משכיל ושוחר שינוי ומבני מעמד בינוני מסורתי ובני שכבות חלשות יותר, שאינם מעוניינים בהכרח בשינוי הסטטוס קוו, על אחת כמה וכמה בדרכים אלימות ומהפכניות. מורכבות זו גוזרת גם הבדלים בהשקפות הפוליטיות, בתפישות האידאולוגיות, בערכים ובסדרי העדיפויות. האזרח האיראני יכול לצום ברמדאן וגם לציין את "[יום כורש הגדול](#)", להתנגד לכפיית הרעלה וגם לראות בה סמל דתי, לאומי וחברתי שראוי לשמרו, להפגין נגד מדיניות המשטר וגם לחגוג את ניצחונה של הנבחרת הלאומית בכדורגל, למחות נגד הסיוע האיראני לסוריה וגם להתנגד למדיניות הסנקציות האמריקאיות, להסתייג ממדיניות המשטר הקוראת לחיסול ישראל וגם להתנגד למדיניות ממשלת ישראל. ניתוח פשטני והתעלמות מהגוונים המאפיינים את החברה האיראנית הם מתכון להערכות שגויות ופשטניות המובילות לרוב גם לאימוץ מדיניות כושלת.

עורכי הפרסום: ענת קורץ ואלדד שביט